

dokunan Şırnak şalı ve bundan yapılan, mahallî ağızda “şal-şapık” denilen erkek giysileri üretimi bir gelenek halinde devam etmektedir. Şırnak yeni bir yerleşme yeri olduğundan burada tarihî eser de bulunmamaktadır. Şehrin camilerine verilen isimler (Ulucami, Geylânî Camii gibi) bu bakımdan yanıltıcı olmaktadır.

Şırnak şehrinin merkez olduğu Şırnak ili güneyden Suriye ve Irak ile, öteki yönlerden Mardin, Siirt, Van ve Hakkâri illeri ile kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere adlı altı ilçeye ayrılmıştır. 7152 km² genişliğindeki Şırnak ilinin sınırları içinde 2007 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 416.001 kişi yaşıyordu. Nüfus yoğunluğu ise 58 idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Şırnak'ta il ve ilçe merkezlerinde 206, bucak ve köylerde 208 olmak üzere toplam 414 cami mevcuttur. İl merkezindeki cami sayısı 24'tür.

BİBLİYOGRAFYA :

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sal-nâmesi, İstanbul 1926, s. 641; Emîr Bedirhan, *Hâsilâtı* (nşr. Lutffî), [baskı yeri ve tarihi yok] (Matbaa-i İçtihat), s. 7; Cuinet, II, 612; Ali Sevim, “Diyarbakır Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Katılması”, *Atatürk Konferansları V: 1971-1972*, Ankara 1975, s. 299-307; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 29; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 60, 68; Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul 2005, s. 155-156; Metin Tuncel, “Geçmişten Günümüze Siirt Şehri”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, İzmir 2007, s. 27, 28, 29; “Şırnak”, *Türkiye'de Beldeler*, sy. 57, İstanbul 1985, s. 108-112; M. Streck, “Buhtan”, *İA*, II, 773-774.

METİN TUNCEL

ŞİA (الشيعية)

Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adı.

Sözlükte “tâbi olmak, desteklemek; şâ-yi olmak, çoğalmak” anlamlarındaki **şiyâ'** kökünden türeyen **şîa** kelimesi “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” mânâsına gelir. Müfredi **şîi** biçiminde kullanılır. Terim olarak Resûl-i Ekrem'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâdından belli kimselere inkıtal etmesi gerektiğini savunan grupla-

rı ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şy^c” md.; *Lisânü'l-'Arab*, “şy^c” md.). Kur'an-ı Kerim'de “şiyâ'” kökü biri fiil, diğerleri tekil (şîa) ve çoğul (şiya', eşyâ') isim olarak on iki yerde sözlük anlamlarında geçmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “şy^c” md.). Kelime sözlük mânâsıyla Sünnî hadis literatüründe de yer alır (meselâ bk. *Müsned*, II, 67; Dârimî, “Şalât”, 165; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16). Şîi hadis mecmualarında ise hem sözlük hem terim anlamıyla çokça tekrarlanır (Berâzîş, *Mu'cem*, “şy^c” md.). Şîa kelimesinin ilk dönemlerde sözlük mânâsı çerçevesinde “tarafdar” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Meselâ İran'ın fethi sırasında Sâsânî kumandanı Hürmüzân ve ileri gelenlerden on iki kişi Medine'ye getirildiğinde Halife Ömer, “Bu adamı ve şiasını İslâm'a boyun eğdiren Allah'a hamdolsun” demiş (İbn Sa'd, V, 89), Hz. Ali Cemel Vak'ası dönüşünde muhaliflerini niçin öldürdüğünü soran kişiye, “Onlar da benim şiamı öldürdüler” cevabını vermiştir (Nasr b. Müzâhim, s. 5). Kelime “şîatü Osmân” ve “şîatü Ali” şeklinde izâfetle kullanıldığında Hz. Osman ile Hz. Ali'ye tâbi olanları, “eş-şîatü'l-Aleviyye” ve “eş-şîatü'l-Abbâsiyye” şeklinde kullanıldığında ise Hz. Ali ve Abbas oğulları taraftarlarını belirtir. Şîatü Osmân zamanla el-Osmâniyye, Şîatü Ali ise eş-Şîa biçiminde terim anlamı kazanmıştır. Sa'd b. Abdullah el-Kummî ve Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, Şîa'nın, Hz. Peygamber devrinde Şîatü Ali terkibiyle Hz. Ali'ye bağlı olup daha sonra onun imâmetini benimseyen kimseler olduğunu belirtirken (*el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 15; *Fıraku's-Şî'a*, s. 15-16) Şeyh Müfid, Şîa'nın, Resûlullah'ın vefatının ardından önceki halifelerin hilâfetini reddedip Ali'nin imâmetini kabul eden; imâmetin kesintisiz devamını isteyen, kendilerinin Ali'ye tâbi olduğunu, onun ise kimseye tâbi olmadığını düşünen Ali taraftarlarına verilen bir isim kabul edildiğini söyler (*Evâ'ilü'l-makâlât*, s. 1-2). Şeyh Müfid'in öğrencisi Ebû Ca'fer et-Tûsî buna nas ve vasiyet kavramlarını ekleyerek Şîiliğin, Allah'ın iradesi ve Peygamber'in vasiyetiyle Hz. Ali'nin müslümanların imamı olduğuna inanmaktan ibaret bulunduğunu belirtir (*Telhişü's-Sâfi*, II, 56). Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre bu zümreye Şîa denilmesi Hz. Ali'ye tarafdar olmaları, sahâbiler içinde onu en üstün kabul etmeleri dolayısıyladır (*Makâlât*, s. 65). Şehristânî daha geniş bir çerçeve çizerek Şîa'nın, Hz. Ali'nin imâmetinin Resûlullah'tan gelen açık veya kapalı deliller ve vasiyet yoluyla sabit olduğunu, bir engel bulunmadığı takdirde

imâmetin Ali evlâdınca yürütüleceğini, imamların büyük ve küçük günahlardan korunduğunu, imâmetin dinde toplumun tercihine bırakılmayacak temel bir rükün özelliği taşıdığını kabul edenler olduğunu ileri sürer (*el-Milel*, I, 162). İbnü'n-Nedîm'in kaydettiğine göre Hz. Ali kendi taraftarlarını şîa yanında evliya, asfiya, ashap (dostlar, arkadaşlar) gibi kelimelerle nitelemiştir (*el-Fihrist*, s. 223). Bu arada kendi içinde bazan Ehlü't-teşeyyu' ve özellikle Hâssa (özel grup) isimleriyle de anılan Şîa muhalifleri tarafından bir yergi ifadesi olarak Râfıza şeklinde isimlendirilmiştir (*A'yânü's-Şî'a*, I, 20-21).

Ortaya Çıkışı. Ali taraftarlığının siyasi bir zümre şeklinde ne zaman ortaya çıktığı hususu tartışmalıdır. Bazı Şîi müellifleri bütün peygamberlerin sahifelerinde Ali'nin velâyetine dair kayıt bulunduğunu ileri sürerken (Küleynî, I, 437), Şîa'nın çoğunluğu bu taraftarlığın Resûl-i Ekrem devrinde onun vasıtasıyla ortaya çıkıp geliştiğini, o dönemde Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ali'nin imam olacağı düşüncesini benimseyen, başta Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Gifârî, Mikdâd b. Esved ve Ammâr b. Yâsir gibi sahâbilerin şîatü Ali diye anıldığını belirtmektedir (Kummî, s. 15; Nevbahtî, s. 15-16). Şîa dışındaki âlimlerin bir kısmı Ali taraftarlığının, Resûlullah'ın vefatını takiben yönetime Ehl-i bey'ten birinin ve özellikle Hz. Ali'nin getirilmesinin daha uygun olacağını düşünen ve çoğunluğu Hâşimîler'den olan bir toplulukla başladığını söylerken (meselâ bk. İbn Haldûn, *el-İber*, III, 170-171) bir kısmı, bunun Hz. Osman'ın ölümünün ardından ortaya çıktığını (İbn Hazm, II, 216) ve nifak tohumunun bu devrede Abdullah b. Sebe tarafından atıldığını ileri sürmüştür. Bir başka görüşe göre Ali taraftarlığı ve Şîa ismi Siffin Vak'asıyla (37/657) birlikte zuhur etmiş (meselâ bk. Watt, *Islam and Integration*, s. 104), diğer bir görüşe göre ise Emevî kuvvetlerince şehid edilen Hüseyin'in kanı Şîa'nın temel unsurunu teşkil etmiştir (*İA*, XI, 503). Bunlardan doğruya en yakın görüş sonuncusu olup diğer görüşlerin Şîa'nın henüz mezhep durumuna gelmediği zaman dilimlerini belirttiği söylenebilir.

Genel kabule göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yönetimi kimin üstleneceği konusunda belirleyici bir nas bulunmadığından ensarla muhacirler bu hususta görüş ayrılığına düşmüşler, Hâşimîler ve diğer Ali taraftarları, imâmeti bir miras gibi kabul ederek Resûlullah'a haleflik etmenin kendi hakları olduğunu savun-

muşlardır. Bu noktadan hareketle Ali'nin imâmetine çağrı yapma düşüncesinin normal bir siyasî tercih şeklinde başladığını söylemek mümkündür. Resûl-i Ekrem'in vefatı üzerine Hz. Ali ve yakınları cenaze hizmetleriyle meşgul olurken Sakîfetü Benî Sâide'de toplanan ensar halifenin kendilerinden seçilmesi gerektiğini söylüyordu. Durumdan haberdar edilen Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in toplantı yerine gidip orada bulunan sahâbîleri ikna etmeleri sonunda âni bir kararla Ebû Bekir'e biat edilmişti. Daha sonra bunu öğrenen Hz. Ali ve yakınları durumdan hoşnut kalmamış, hatta Ali'nin Ebû Bekir'e biatı bir süre gecikmiştir. Aslında Hz. Ali, kendisinin hilâfete diğer sahâbîlerden daha ehil olduğuna inanmakla birlikte hem Ebû Bekir'e hem Ömer'e biat etmiş ve onlar tarafından itibar görenek önemli hususlarda kendisiyle istişare edilmiştir. Hz. Ali'nin bu davranışı, sonraları teşekkül eden Şîa düşüncesinin aksine kendisinin halifelîği konusunda sahih bir nas bulunmadığını göstermektedir.

Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde devlet görevlerinin ehil kişilere verilmesi, fetihlerle meşguliyet sırasında toplum yapısında gevşekliğe müsaade edilmemesi gibi sebeplerle bir başka idarecinin iş başına gelmesi özlemi ortaya çıkmamış, dolayısıyla Ali taraftarlığı sınırlı ölçüde varlığını korumaktan öteye geçmemiştir. Fakat Hz. Osman döneminde durum değişmiş, halifenin yaşlılığı, icraatındaki zaaf, daha çok yakınlarından seçtiği vali ve memurların kontrolden çıkıp yetkilerini aşması, bir taraftan halk arasında halife ve çevresindekilere karşı husumetin oluşmasına yol açarken diğer taraftan siyasî anlamda Şîa'nın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Mevcut yönetime karşı beliren hoşnutsuzluk gün geçtikçe artmış, nihayet 35 (656) yılında Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'ten şikâyetçi olarak Medine'ye gelen isyancılar, halife ile yaptıkları görüşmeden netice alamayınca evini muhasara edip kendisini öldürmüşlerdir. Bu vahim durum Ali'nin hilâfeti kabul etmesiyle kısmen sakinleşmişse de siyasal ve sosyal çalkantı devam etmiş, bir taraftan kendisiyle Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm arasında Cemel Vak'ası, diğer taraftan Şam Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'la Siffin Savaşı cereyan etmiş, neticede Hz. Ali, kendi ordusundan ayrılan ve Hâricîler diye anılan grupla Kûfe'nin Harûrâ bölgesinde Nehrevan Savaşı'nı yapmak zorunda kalmıştır. Hz. Ali'nin 40 (661) yılında bir Hâricî tarafından öldürülmesinin ardından

onun yerine Kûfe'de halife olarak tanınan Hasan'ın altı ay sonra Muâviye ile yaptığı anlaşma sonucu halifelikten çekilmesi bir kısım Ali taraftarlarınca hoş karşılanmamıştır. Muâviye'nin ölümünün ardından oğlu Yezid'in hilâfeti döneminde Kûfe'deki Ali taraftarları, Hz. Hüseyin'e yazdıkları mektuplarda halife olması için kendisine destek vereceklerini vaat etmeleri üzerine Hüseyin Kûfe'ye hareket etmiş, fakat Kerbelâ'da Emevî güçleriyle yaptığı mücadelede şehid edilmiştir. Bu olay Şîa'nın teşekkül sürecine girmesinde en önemli etken olmuştur.

Mezhepleşme Süreci. Kerbelâ Vak'ası'nın ardından hızla yayılan Emevî düşmanlığı ile Hz. Ali ve evlâtlarına karşı duyulan siyasî taraftarlık zamanla bir sistem haline gelmiştir. Bu sırada Ali'nin ilâhlığı ve peygamberliği iddialarını, bedâ, rec'at, tenâsüh ve ibâha gibi inançları bünyesinde toplayan Keysâniyye ile onun tâli kolları ilk aşırı Şîi grupları temsil etmiştir. Daha önce Abdullah b. Sebe'nin Medâin'de Hz. Ali'ye dair mesihî öğretilerinden haberdar olan çağdaşlarınca fırka zaman zaman Sebe'ye diye adlandırılmışsa da bu öğreti bir fırkaya dönüştürmemiştir. Muhtâr es-Sekaff'nin başlattığı Keysâniyye hareketinde Muhammed b. Hanefiyye 81 (700) yılına kadar imam ve mehdî olarak tanınmaya devam etmiş, ölümünden sonra mensuplarının bir kısmı onun ölmediğini, geri dönüp hâkimiyetini kuracağını ileri sürmüştür. Bu çerçevede birçok tâli fırka doğmuş, nihayet Keysâniyye II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren hızla gerilemeye başlamış ve asrın sonunda tarihe karışmıştır. Kerbelâ'dan kurtulan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn siyasî faaliyetlerden uzak bir hayat geçirmiştir. Onun oğullarından Zeyd ve Muhammed el-Bâkir'in II. (VIII.) yüzyıl başlarındaki ilmî ve siyasî faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bunlardan Zeyd kendi ismine nisbetle anılan Zeydiyye'yi kurmuş, Muhammed, İsnâaşeriyye'nin beşinci imamı kabul edilmiştir.

Zeydiyye. Mutedil Şîa'nın ilk mezhepleşme hareketlerinden biri Zeydiyye ile başlamıştır. Zeyd b. Ali kendi haklarını gasbeden Emevî idaresine karşı isyan etme düşüncesini taşıyordu. Bir süre Kûfe'de kaldıktan sonra valinin ısrarıyla Kâdisiyye'ye giden Zeyd, Kûfe'deki Ali taraftarlarının kendisine destek vaat etmesi üzerine Kûfe'ye dönmüş, dâîlerini Musul ve Sevâd bölgesine göndererek propaganda faaliyetlerine girişmiştir. 1 Safer 122'de (6 Ocak 740) Kûfe'de isyan için hazırlık yapan Zeyd, daha önce kendisine biat edenlerden 218

kişi ile 2000 civarındaki Emevî kuvvetlerinin karşısına çıkmak zorunda kalmıştır. Bu arada mensuplarından bir kısmı Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ile Ömer'i hayırla andığını öğrenince onu terketmiş ve Râfıza denilen bu grup Ca'fer es-Sâdık'a katılmıştır. Savaş esnasında alınması isabet eden bir okla yaralanan Zeyd ölmüştür. Zeyd'in başarsız hareketinin ardından Horasan'a kaçan oğlu Yahyâ'nın burada öldürülmesi (125/743) Horasan'daki Şîa'yı güçlendirmiş, Yahyâ ile babası Zeyd'in intikamı davası Emevîler aleyhinde hızla yayılan hareketin sloganlarından birini teşkil etmiştir. Ancak giderek zayıflayan Horasan Şiilliği, Hârûnürreşid devrinde ortadan kalkmıştır. Hz. Hasan'ın torunu Abdullah'ın oğlu olup 145'te (762) Medine'de Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı isyan eden Muhammed en-Nefsüzzekiye ile kardeşi İbrâhim, Zeydiyye'nin imamı olarak kabul edilmektedir. Bir asır kadar çeşitli imamların temsil ettiği Zeydilik, 250 (864) yılından itibaren Taberistan'da Hasan b. Zeyd, Muhammed b. Zeyd ve Hasan el-Utrûş gibi imamların kurduğu devlet tarafından temsil edilmiş, fakat zamanla hâkimiyetleri kaybeden Zeydîler, Abbâsî emirlerinin baskısıyla Gîlân ve Deylem taraflarına çekilmiştir. İsnâaşeriyye Şîası'nın güç kazanmasıyla Zeydiyye X. (XVI.) yüzyılda bu bölgede ortadan kalkmıştır. Yemen Zeydî imâmeti 280 (893) yılından itibaren önce Sa'de'de, ardından San'a'da Hâdî-İlêlhak Yahyâ b. Hüseyin tarafından kurulmuş ve onun adına nisbetle Hâdeviyye adıyla bölgede yayılmış, Hâdî'nin ölümünden sonra (298/911) neslinden gelen imamlarla yaklaşık on asırdan fazla devam etmiştir (Öz, *MûlifD*, sy. 19 [2000], s. 43-58). Günümüzde Yemen halkının büyük bölümü Zeydiyye'ye bağlılığını sürdürmektedir.

İmâmiyye-İsnâaşeriyye. Babası gibi siyasî faaliyetlerden uzak duran Muhammed el-Bâkir, Şîi kaynaklarına göre imâmeti peygamberden sonra bütün insanların ihtiyaç duyduğu ilâhî bir otorite şeklinde değerlendirmiştir. Onun 114 (733 [?]) yılında vefatının ardından mensupları oğlu Ca'fer es-Sâdık'a uymuş, Zeyd'i terkeden grubun bu kesime katılmasıyla İmâmiyye daha belirgin hale gelmiştir. İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'nin kurucusu sayılabilecek olan Ca'fer es-Sâdık, yine Şîi kaynaklarına göre babasının ortaya koyduğu öğretileri geliştirmeye çalışmış, bu çerçevede imamların otoritesini ismet (hata ve günahlardan korunmuş olma) doktriniyle güçlendirmiştir. İmâmet fikri Hz. Hasan ile Hüseyin'den sonra nas esası üzerine oturtulmuş, böylece imâme-

tin babadan oğula intikali sağlanarak imamın tanınması ve ona itaat edilmesi dinî akîde haline getirilmiştir. Bu dönemde, Hz. Ali'nin imâmeti konusunda Resûlullah'tan geldiği ileri sürülen nassa rağmen Hz. Ebû Bekir ile Ömer'i destekleyenlerin irtidad etmiş sayılacağı düşüncesi ortaya konurken özellikle Ca'fer es-Sâdık'ın radikal temayüllü mensuplarınca aslında kendi doktrinlerine aykırı olan Keysâniyye'den bedâ, rec'at ve mehdî düşünceleri kısmen islah edilip İmâmiyye bünyesine alınmıştır. Diğer taraftan Ca'fer es-Sâdık'ın, ihtilâl faaliyetleriyle uğraşan aşırı mensuplarını bundan menetmesi ve geç dönem Şîî kaynaklarının ona nisbet ettiği rivayetlere göre uzak gelecekte meşrû imamın kâim ve mehdî olarak zuhur edeceği hususundaki açıklamaları ile bazı beklentilerin önü kesilmiştir. Böylece oluşum döneminde İmâmiyye radikal Şîî naslarla politik sükûneti uzlaştırmıştır. Bununla birlikte Ca'fer'in, kendi şahsı ve imâmeti hususunda aşırı iddialar ileri süren birtakım müfrit kimselerle mücadele edip onlarla ilişkisinin bulunmadığını bildirmesine rağmen bu konuda başarılı olduğu söylenemez. Onun ölümünün (148/765) ardından ortaya çıkan İsmâiliyye istisna edilirse imâmet konusunda oğulları Abdullah el-Eftah ile Mûsâ el-Kâzım arasında ihtilâf çıkmakla beraber kısa bir süre sonra yedinci imam olarak Mûsâ el-Kâzım kabul edilmiştir. Bu arada, II. (VIII.) yüzyılın ortalarında Şîî imâmet teorisi Hişâm b. Hakem vasıtasıyla daha belirgin bir şekil alarak insanların imama olan ihtiyaçları, imamın Peygamber'in vasîsi olup günahahtan korunduğu, nasla tayin edildiği, ancak peygamberler gibi vahiy almadığı hususları ortaya konulmuştur. Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünün (183/799) ardından İsnâaşeriyye İmâmiyyesi bazı fırkalara ayrılmışsa da çoğunluk Ali er-Rızâ'yı babasının halefi kabul etmiştir. Yirmi yıl kadar devam eden Ali er-Rızâ'nın imâmeti sırasında Halife Me'mûn'un gayretleriyle Abbâsî-Alevî ihtilâfının sona erdirilmesi için bazı adımlar atılmış, fakat imamın 203 (818) yılında -rivayetlere göre- zehirlenerek öldürülmesiyle bu teşebbüsler başarısız kalmıştır. Ardından Muhammed Cevâd et-Takî, Ali Hâdî en-Nakî ve Hasan b. Ali el-Askerî imam kabul edilmiştir. Hasan el-Askerî'nin vefatı üzerine mensupları arasında imamın oğlunun olup olmadığı, oğlu yoksa imâmetin kime intikal edeceği konularında ihtilâflar, dolayısıyla fırkalar meydana gelmiştir. Nihayet Hasan el-Askerî'nin Muhammed isminde bir çocu-

ğunun bulunduğunu, Muhammed'in on ikinci imam ve mehdî olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri süren kesimin görüşü genel kabul görmüştür. İmam sayısını on iki ile sınırlandırdığı için İsnâaşeriyye diye de anılan bu grup zamanla Şîa'nın ana bünyesini oluşturmuştur. İsnâaşeriyye, Muhammed el-Mehdî'nin 255'te (869) Sâmerrâ'da doğduğunu, babasının ölümünden sonra imam olduğunu ve hemen gaybete girdiğini iddia etmektedir. İmamın biri kısa süreli (874-941), diğeri 941 yılında başlayıp hâlâ devam ettiği düşünülerek uzun süreli iki gaybeti bulunmaktadır. İsnâaşeriyye Şîası, büyük gaybetten itibaren zaman zaman Büveyhîler ve Hamdânîler gibi hânedanların desteğini almış, 1501'de İran'da kurulan Safevîler'le yaklaşık iki buçuk asır devam eden bir siyasî iktidara sahip olmuştur. XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar siyasî yönetimden uzak kalarak varlığını sürdüren bu mezhep, İran'da 1979 yılında başarıyla ulaştıran Humeynî devrimiyle yeniden iktidara kavuşmuştur.

İsmâiliyye. Şîî rivayetlerine göre Ca'fer es-Sâdık ölümünden önce imâmeti oğlu İsmâil'e bırakacağını belirtmişken daha sonra bundan vazgeçmiş, İsmâil de babası hayattayken vefat etmiştir. Ca'fer'in ölümünün ardından İsmâil'in imâmetini ileri sürenler arasında "hâlis İsmâilîler" diye anılan küçük bir grup onun ölmediğini ve imam olarak zuhur edeceğini iddia ederken çoğunluk İsmâil'in öldüğünü ve imâmetin oğlu Muhammed'e geçtiğini ileri sürmüş, bunlardan ilki ortadan kalkarken asıl İsmâiliyye'yi ikinci grup temsil etmiştir. Başlangıç döneminde fırkayı Meymûn b. Deysân el-Kaddâh ile oğlu Abdullah b. Meymûn yönlendirmiştir. Muhammed b. İsmâil, Hârûnürreşid zamanında düşmanlarından korunmak amacıyla Meymûn ve Abdullah'la birlikte Medine'den ayrılarak önce Deylem'e, daha sonra Nişâbur'a gitmiştir. Bâtıniyye, Ta'limiyye, Karâmita ve Seb'iyye gibi adlarla anılan fırkanın, Muhammed b. İsmâil'in ölümünden Fâtımîler'in kuruluşuna kadar geçen yaklaşık bir buçuk asırlık gizlilik dönemindeki imamlarının kimler olduğu bilinmemektedir. On birinci imam kabul edilen Ubeydullah'ın 297 (910) yılında mehdî sıfatıyla zuhur edip Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'ni kurmasıyla klasik İsmâilî doktrini yerine Fâtımî doktrini kendini göstermeye başlamıştır. İmam Müstansır-Billâh devrinin sonunda (487/1094) İsmâiliyye, Müsta'liyye ve Nizâriyye diye iki gruba ayrılmış, Ahmed el-

Müsta'li, Mısır'da imâmetini ilân ederken asıl halef olan Nizâr, İskenderiye'de öldürülmüştür. Hasan b. Sabbâh başta olmak üzere Nizâr'ın imâmetini benimseyen Mısır dışında ve doğuda bulunan İsmâilîler, Mısır'daki davetle ilişkilerini kesmişlerdir. Bu gruba göre Nizâr ve oğlu öldürülünce Nizâr'ın küçük yaştaki bir torunu Hasan b. Sabbâh tarafından İran'a getirilerek burada yetiştirilmiştir. Hasan b. Sabbâh 483 (1090) yılında Alamut Kalesi'ni zaptedip karargâh edinmiş ve zamanla hâkimiyet alanı genişletilmiştir. Dördüncü Alamut hâkimi Hasan Alâ Zikrihisselâm, 17 Ramazan 559 (8 Ağustos 1164) tarihinde kendisinin Nizâr'ın neslinden gelen imam olduğunu, yeni bir devrin başladığını, mistik hayatla bağdaşmadığı gerekçesiyle Şîî fikhını ilga ettiğini ve mensuplarını dinî vazifelerden uzaklaştırıp içkiyi helâl kıldığını ilân etmiştir. Hareketleri tepkiyle karşılanan Hasan'ın 561'de (1166) öldürülmesinin ardından Alamut Nizârî İmamlığı, Rükneddin Hürşah'a kadar devam etmiştir. Nizârî imâmeti Hülâgû'nun 654'te (1256) Alamut Kalesi'ni zaptetmesi ve son Nizârî imamı Hürşah'ı katletmesiyle kesintiye uğramıştır. Hürşah'tan sonraki imamlar hakkında kesin bilgi bulunmadığı gibi imâmet silsileleri de birbirinden farklıdır. Ardından çeşitli fırkalara ayrılan Nizârîler XIX. yüzyıl başlarından itibaren Ağa Hanlar'ın imâmetini benimsemiştir. Fâtımîler'in 567'de (1171) Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra devlet desteğinden mahrum kalan Müsta'li İsmâilîler önce Yemen'e, ardından Hindistan'a gitmişlerdir. Kendi aralarında Dâvûdîler ve Süleymânîler diye iki kola ayrılan topluluk günümüzde "dâi-i mutlak" denilen dinî liderlerin başkanlığında Hindistan'da, bir kısmı da Yemen'de yaşamaktadır.

Gâliyye. Başlangıçtan itibaren daha çok Şîa bünyesinde "gâliyye" (aşırılar) diye nitelendirilen fırkalar ortaya çıkmıştır. Bunlar ilâhî ruhun Hz. Peygamber'e, daha sonra Ali ve evlâdına hulûl ve intikali, Allah'ın kula, kulun Allah'a benzetilmesi (teşbih), Allah'ın bir şeyi bilmezken daha sonra bilmesi veya belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi (bedâ), peygamberliğin sona ermediği, zaman içinde imâmetin peygamberliğe dönüşeceği, imamların Resûl-i Ekrem'in vasîsi oldukları, nübüvvet otoritesine sahip buldukları, gaybı bildikleri, bir kısmının ölmeyip insanlardan uzaklaştığı ve tekrar döneceği (rec'at), ruhların bir bedenden diğerine intikali (te-

nâsüh), dinî nasları herhangi bir gerekçeyle dayanmaksızın bâtinî anlamda te'vil etme ve onlardan kastedilmeyen başka anlamlar çıkarma gibi Kur'an ve Sünnet'in yanı sıra genel İslâm toplumunca da tasvip edilmeyen düşünceler ileri sürmüşlerdir. İslâm tarihinde Hz. Ali'nin ilâhlığını ve ölümsüzlüğünü iddia eden Sebeyye; yine Ali'nin ilâhlığını, vasîliğini, Ali evlâdının kutsallığını, geleceği bildiğini, ayrıca tenâsüh, rec'at, bedâ ve ibâha ile ilgili iddialar ileri süren ve Keysâniyye ismi altında toplanan Beyâniyye, Cenâhiyye, Harbiyye, Hârisiyye, Hâşimiyye, Kerbiyye, Muhtâriyye, Rizâmîyye gibi fırkalar gâli gruplar olarak kabul edilmektedir. Kuruluşundan itibaren muhtelif devreler geçiren, İsmâil b. Ca'fer'in ölmediğini, tekrar dönüp dünyayı ıslah edeceğini ileri sürenlerle her zâhirin bir bâtinî bulunduğunu iddia ederek bâtinî te'vile yönelen İsmâîlîler, bu isim altında mütalaa edilen Karmatîler, Bâtînîler, Seb'iyye, Muhammire, günümüzdeki inanç ve uygulamaları bakımından genel kabulden uzak olan Nizârîler ve Müsta'fîler de Şîa'nın gâli fırkaları arasında yer alır. Zamanımıza kadar gelen aşırı fırkalarından biri de İbnü'n-Nusayr en-Nemîrî'ye nisbet edilen Nusayriyye'dir (Nemîriyye). Şeyh Ahmed el-Ahsâî mensuplarının oluşturduğu Ahsâiyye (Şeyhiyye), Bâb Ali Muhammed Şîrâzî'ye bağlı olan Bâbilîlik ve müstakil bir din hüviyeti iddiasıyla ortaya çıkmadan önceki Bahâilîlik de Şîa içinde gelişen aşırı fırkalar olarak kabul edilebilir.

Yayılmaya ve Nüfus Yapısı. Doğuşundan itibaren IV. (X.) yüzyıl ortalarına kadar daha çok Irak'ta Kûfe, Sâmerâ ve Bağdat; İran'da Rey, Kum ve Kâşân; Horasan'da Merv, Tûs ve Belh'te, ayrıca Yemen ve yöresinde bulunan Şîi grupları X. (XVI.) yüzyıl başlarına kadar Irak'ın kuzeyinde Musul ve havalisi, İran'da Taberistan, Suriye, Lübnan ve Basra körfezi civarında gelişme kaydetmiştir. Safevî Devleti'nin kurulması ve İsnâaşeriyye öğretisinin benimsenmesi neticesinde Sünnîliğin yanı sıra diğer Şîi gruplar da ortadan kaldırılarak İran'da kesin hâkimiyet kurulmuştur. Bu dönemde Safevî-Osmanlı mücadelesi zaman zaman Şîa'nın zaafa uğramasına yol açmış, ancak Safevîler'den sonra kurulan devletler döneminde İran'da hâkimiyetini sürdürmüştür. XX. yüzyıl başlarında İslâm dünyasında görülen siyasî çalkantılar Şîi'leri de etkilemiş, Yemen'de 1000 yıldan fazla devam eden Zeydî imâmeti tarihe karışırken İsnâaşeriyye Şîası 1979'da İran'da mevcut rejime son vererek devleti ele geçirmiştir. Bu arada Hindistan, Pakistan

ve Afrika ülkelerinde teşkilâtlanan Ağa Han'a bağlı İsmâîlîler kendi aralarında dayanışma gösteren bir cemaat şeklinde devam etmektedir. Günümüzde Şîa ismi altında toplanan grupların nüfus oranının elde kesin rakamlar bulunmamakla birlikte genel müslüman nüfusunun % 8-10'u arasında değiştiği tahmin edilmektedir. Şîi nüfusu İran'da % 90, Irak'ta % 60, Bahreyn'de % 55 civarındadır. Bunları Yemen, Azerbaycan, Lübnan, Küveyt, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye izlemektedir. Ayrıca dünyanın hemen her yerinde küçük Şîi grupları mevcuttur. İsnâaşeriyye Şîası'nın yaklaşık 100 milyon, İsmâîliyye ve Zeydiyye'nin 10'ar milyon nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir (Momen, s. 245-282).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 67, 219; Nasr b. Müzâhim, *Vağ'atü Şiffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 5, 576; Dineverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 140-155, 194-205, 229-231, 243-251; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 243-253; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-küb-râ*, Beyrut 1377/1957, V, 89; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meş-kûr), Tahran 1963, s. 15, 101-106; Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 15-16, 67-79, 90, 93; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 552; V, 5-10, 48-49, 53-59, 64-72, 347-349, 382-389, 400-401, 551-562, 569-581; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 16-20, 24-25, 30-31, 65; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, I, 18-179, 286, 332-335, 341, 437; İbn Bâbevehy, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, I, 10-13, 37-40; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 223, 238-239; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât* (nşr. Mehdi Muhakkik), Tahran 1372 hş./1413, s. 1-2; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 216; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Kittâbü'l-Gâybe* (nşr. İbâdul-lah et-Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 127-156, 345-415; a.mlf., *Telhişü's-Şâfi*, Kum 1394, II, 56; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 161-173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 191-198, 205-221, 316-334, 404-409; IV, 19-36, 46-90; VI, 229-247; İbn Haldûn, *el-İber*, III, 170-171; Meclîsî, *Bi-hârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LII, 91-100; W. M. Watt, *Islam and the Integration of Society*, London 1970, s. 104; a.mlf., *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalî), Ankara 1981, s. 46-69, 86-93, 196-212; a.mlf., "Shi'ism under the Umayyads", *JRAS* (1960), s. 158-172; Abdullah Feyyâz, *Târîhu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1395/1975, s. 31-85; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, tür.yer.; *A'yânü's-Şîa*, I, 18-26; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 61-86, 161-172, 245-282; M. Hüseyin el-Muzaffer, *Târîhu's-Şîa*, Beyrut 1985, s. 25-47, 52-57, 70-74; W. Madelung, *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye*, Beyrut 1987, tür.yer.; a.mlf., "Some Notes on Non-Isma'ili Shiism in the Maghrib", *St.I*, XLIV (1976), s. 87-97; a.mlf., "*Shi'a*", *EI*² (İng.), IX, 420-424; Ali Rızâ Berâzîş, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Uşûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1408/1988, II, 1074-1076; Hassan İbrahim Hassan, "Aspects of Shi'ah History", *MW*, XLVII/4 (1957), s. 271-282; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, "Kelimetü Şîa fi'l-luğa ve't-târîh", *Mecelletü Külliyyeti't-terbiye*, III, Trablus 1972, s. 171-193; R. P.

Buckley, "The Early Shiite Ghulâh", *JSS*, XLII/2 (1997), s. 301-325; Mustafa Öz, "Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydiyye", *MÜİFD*, sy. 19 (2000), s. 43-58; a.mlf., "Hişâm b. Hakem", *DİA*, XVIII, 153-154; a.mlf., "İmâmiyye", *a.e.*, XXII, 207-208; a.mlf. - Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâliyye", *a.e.*, XXIII, 128-133; R. Strothmann, "Şî'a", *İA*, XI, 502-513; Ethem Ruhi Fiğlalî, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, 133-134; a.mlf., "İsnâaşeriyye", *a.e.*, XXIII, 142-147.

MUSTAFA ÖZ

Tarih Boyunca Şîa İktidarı. İlk dönemlerde Şîilik sadece siyasî bir tercihten ibaret olup mezhep niteliği taşımadığından Hz. Ali'nin ve oğlu Hasan'ın başında bulunduğu devlet bir Şîi devleti değildi. Şîiliğin mezhepleşme süreci Kerbelâ Vak'asından sonra başlamıştır. Aynı dönemde Muhtâr es-Sekaff'nin hareketi istisna edilirse I. (VII.) yüzyılda Ali evlâdi Emevîler'e karşı isyan etmemiştir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin ardından onun katillerinden intikam almak amacıyla ortaya çıkan ve Şîi Keysâniyye fırkasının lideri olduğunu söyleyen Muhtâr es-Sekaff Kûfe'de ayaklanmış ve kurduğu devlet bir buçuk yıl kadar devam etmiştir. Bu süre içinde önemli askerî başarılar kazanan Muhtâr, Mus'ab b. Zübeyr ile yaptığı savaşta öldürülünce devleti de ortadan kaldırmıştır. II. (VIII.) yüzyıl başlarında Şîa bünyesindeki en önemli devlet kurma teşebbüsü Hz. Ali neslinden gelen Zeyd b. Ali tarafından başlatılmıştır. Kûfe'de kuracağı devlet yoluyla Emevî zulmünü ortadan kaldırmayı amaçlayarak isyan eden Zeyd ve mensupları, 24 Muharrem 122 (30 Aralık 739) tarihinde Emevî kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak öldürülmüştür. Oğlu Yahyâ babasının mensuplarının bulunduğu Horasan'a kaçmışsa da oradaki isyanının sonunda hayatına son verilmiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında Ali evlâdının devlet kurma faaliyetleri en-Nefsüzzekiyye ile (Muhammed b. Abdullah el-Mehdi) kardeşi İbrâhim tarafından sürdürülmüştür. 1 Receb 145 (25 Eylül 762) tarihinde Medine'yi ele geçiren en-Nefsüzzekiyye, Vali Riyâh b. Osman'ı ve taraftarlarını hapsedmiş, kardeşi İbrâhim bir ay sonra Basra'ya girmişse de üç aylık bir hâkimiyet döneminin ardından Abbâsî kuvvetleri Basra ve Medine'yi geri alınca bu iki devlet de tarihe karışmıştır. Hz. Hasan'ın torununun oğlu olan İdrîs b. Abdullah, Kuzey Afrika'da Şîi İdrîsî Devleti'nin kurucusudur. Abbâsî Halifesi Hâdî-İlelhak zamanında Hüseyin b. Ali Sâhibü Fâh'ın 169 (786) yılındaki isyanına katılan, Hüseyin'in öldürülmesi üzerine Mağripli hacıların yardımını